

การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบการคิดมโนทัศน์

Conceptual Thinking Learning : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิรัตน์ คำศรีจันทร์

คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดล

- (๑) บรรยายพิเศษแก่นักศึกษาปริญญาโทโครงการพิเศษ สาขาเทคโนโลยีการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร
๕ มกราคม ๒๕๕๓ ๑๓.๐๐-๑๖.๐๐ น. ห้องบรรยาย ๒๐๒๑
- (๒) บรรยายพิเศษแก่นักศึกษาปริญญาโทโครงการพิเศษ สาขาเทคโนโลยีการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร
๑๐ มกราคม ๒๕๕๔ ๑๓.๓๐-๑๖.๐๐ น.

ขอบเขตเนื้อหา และกิจกรรม

- การคิดเชิงมโนทัศน์คืออะไร บทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพคน ชุมชน และสังคม เป็นอย่างไร
- พื้นฐานทฤษฎีที่มีนัยสำคัญทางสาขาศึกษาศาสตร์ เทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ศิลปกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์สุขภาพ และการบริหารจัดการ เป็นอย่างไรบ้าง
- นวัตกรรมและเทคโนโลยีการศึกษาของการศึกษาแบบเป็นทางการ พัฒนศึกษาศาสตร์ และการศึกษาเรียนรู้ในวิถีชุมชน ที่น่าสนใจ ควรเป็นอย่างไร
- ตัวอย่างเครื่องมือและวิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เป็นกลุ่ม เพื่อพัฒนาการเรียนรู้แบบการคิดเชิงมโนทัศน์
แผนภาพการคิด **Mind Mapping** และ แผนภาพเรียนรู้เชิงปรากฏการณ์วิทยา

ทฤษฎีพื้นฐาน เป็นกลางๆ
และ ใช้ร่วมกันได้ทุกสาขา

ประยุกต์ใช้และพัฒนาเทคโนโลยี
และนวัตกรรมการศึกษา

แนวคิด วิทยาศาสตร์
ทฤษฎีพื้นฐาน วิทยาการ
องค์ความรู้เชิงทฤษฎี
ภูมิปัญญาของสังคม

แก้ปัญหา พัฒนา
ศักยภาพ และขีด
ความสามารถของปัจเจก
ชุมชน องค์กร และสังคม

- เทคนิค
- วิธีการ
- กระบวนการ
- ขั้นตอน
- รูปแบบ
- เครื่องมือ กลไก ระบบ

ตัวอย่าง

- ทฤษฎีความแตกต่างระหว่างบุคคล → • **Learning Style** และกระบวนการต้องรองรับการมีส่วนร่วมได้ทุกคน และได้ผลดีมากกว่าเดิม → • **Mind Mapping** และหลักสูตรเชิงกระบวนการเวทีเพื่อพัฒนาการเรียนรู้เป็นกลุ่มของกลุ่มเกษตรกรชาวนาบัว

วิธีคิดเพื่อเห็นความแตกต่างระหว่างทฤษฎี แนวคิด วิทยาการ กับมิติตความเป็นเทคโนโลยี ซึ่งเป็นการสร้างเทคนิคเครื่องมือ วิธีการ และกระบวนการ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพการศึกษาเรียนรู้ ให้กลุ่มประชาชนสามารถบรรลุเป้าหมายต่างๆที่ต้องการ ได้ดีกว่าเดิม

แผนภาพการคิดและแนวการเขียน เพื่อบริหารจัดการกลุ่ม

- ช่วยการระดมความคิด
และจัดระบบการคิดเป็นภาพ
- สามารถคิดแบบกระจาย
เป็น 360 องศา
- เขียนประเด็นย่อยๆ
- ใช้คำหลักสั้นๆ
- วาดรูปและใช้สัญลักษณ์
- ใส่อีสันและใช้พื้นที่กระดาษ
อย่างมีประสิทธิภาพ

**ตรงกลาง
เขียนประเด็นหลัก
หรือหัวข้อหลัก**

การแตกแขนง แยกเท่าหัวข้อย่อย
กิ่งละหัวข้อ

การแตกกิ่งแผ่ออกเหมือน
แขนงเส้นประสาท
หรือกิ่งไม้ เป็นรายละเอียด
ของหัวข้อย่อย

เค้าโครงและประเด็นการวิจัยแบบเดียวกัน
เมื่อทำเป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลแบบสัมภาษณ์ที่เราคุ้นเคย
ก็จะแบ่งแบบสอบถามเป็น ๖-๗ ส่วนตามประเด็นและมิติที่ต้องการศึกษา

การศึกษาบทเรียนของกลุ่ม องค์กร ชุมชน

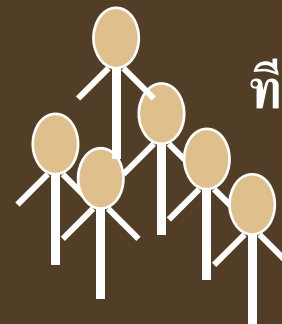
- แบบสอบถามส่วนที่ ๑ ข้อมูลผู้ตอบแบบสอบถาม
- แบบสอบถามส่วนที่ ๒ บริบททางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม
- แบบสอบถามส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่ม องค์กร (ผู้กระทำปรากฏการณ์)
- แบบสอบถามส่วนที่ ๔ กิจกรรมและการดำเนินการในกรณีที่ศึกษา
- แบบสอบถามส่วนที่ ๕ ปัจจัยเชิงบวก
- แบบสอบถามส่วนที่ ๖ ปัจจัยเชิงลบ
- แบบสอบถามส่วนที่ ๗ ข้อเสนอแนะและอื่นๆ

บริบททางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม

- ความเป็นชุมชน ปุ่มชุมชน พัฒนาการต่าง
- ความรู้ ระบบคิด ระบบความรู้ เครือข่ายทางปัญญา

เมื่อออกแบบทำเป็นกระบวนการเรียนรู้เป็นกลุ่ม
ได้แผนภาพที่มีประเด็นเหมือนแบบสอบถาม
แต่ปฏิสัมพันธ์และสถานการณ์การเรียนรู้เป็นกลุ่ม
จะเกิดขึ้น ซึ่งทำไม่ได้โดยวิธีที่เน้นการเก็บข้อมูลด้วย
แบบสอบถามและสร้างความรู้โดยคนนอกชุมชน

เรื่องที่จะถอดบทเรียนและแสดงเชิงปรากฏการณ์ อย่างเป็นระบบ
เครือข่ายพัฒนาสุขภาพและคุณภาพชีวิตชุมชน

ทีมที่ดีประกอบด้วยใครบ้าง

ปัจจัยบวก เสริมให้สำเร็จ
ทำให้เข้มแข็ง ๓ อย่าง

อุปสรรค ปัญหา ทำให้ผลไม่ดี
ควรเลี่ยง ๓ อย่าง

บริบททางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม

- เป็นชุมชนระดับอำเภอ เพิ่งก่อตั้ง ๓ ตำบล จาก ๔ จังหวัด
- ชนบทล้าหลัง ชุมชนเมืองบ้านจัดสรร ปริมาณพลเมืองหลวงไทย
- ที่ราบลุ่ม แหล่งอุดมสมบูรณ์ภาคกลาง ลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ตัวอย่าง ถอดบทเรียน
คนพุทธมณฑล

เครือข่ายพัฒนาสุขภาพและคุณภาพชีวิตชุมชน
บทเรียนประชาคม อำเภอพุทธมณฑล

กลุ่มประชาคมวิจัยสหสาขา
และปฏิบัติการชุมชน
๒๐๐-๓๐๐ คน

ปัจจัยบวก เสริมให้สำเร็จ

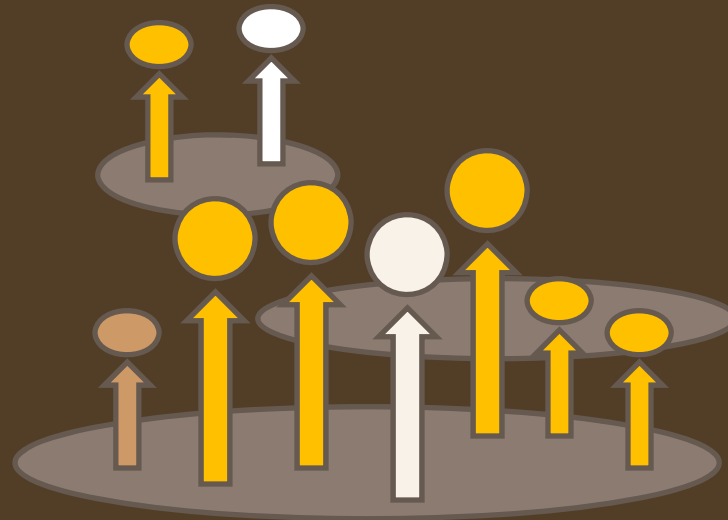
- สร้างความรู้ชุมชน
- เครือข่ายสหสาขา
- ทำงานแนวราบ แนวประชาคม

อุปสรรค ปัญหา ที่ให้ผลไม่ดี

- การเชื่อมภายนอกเร็วไป
- การขาดการถอดบทเรียนจนรวม
- ขาดการจัดการความรู้ที่พอเพียง

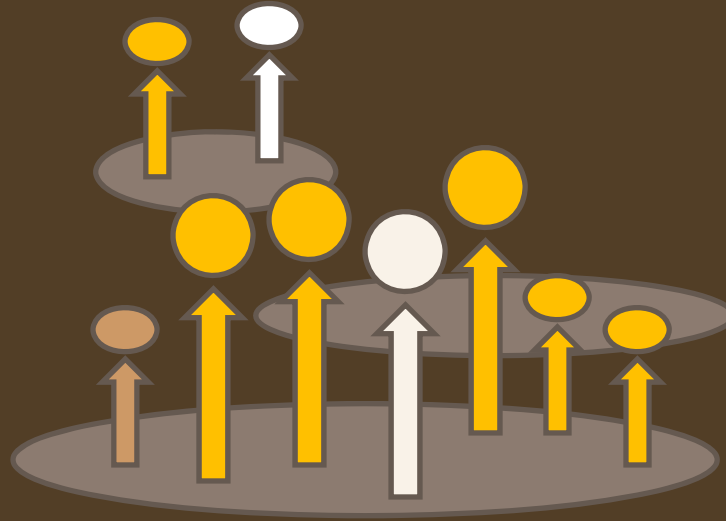
กระบวนการเรียนรู้ที่เปลี่ยนไปเมื่อระเบียบวิธีวิจัยและปฏิบัติการเชิงสังคม มีเครื่องมือและวิธีการเชิงกระบวนการเข้ามาแทนวิธีการเดิม

- คิดและทำงานด้วยภาษาภาพและสื่อปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลาย เสริมพลังการสื่อสารและแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นกลุ่ม
- ช่องว่างทางสังคมหลายมิติ แก้ปัญหาความแตกต่างทางความรู้ ปัญหาความแตกต่างและเหลื่อมล้ำทางประสบการณ์ ทำให้ชาวบ้านที่อ่านหนังสือไม่แตกและร่วมการประชุมไม่เป็นมีโอกาพัฒนาตนเองให้มีส่วนร่วมได้มากขึ้น
- ทบาทและโครงสร้างความสัมพันธ์ของนักวิจัยกับชุมชน และบทบาทของครู วิทยากร นักพัฒนา กับชาวบ้าน เปลี่ยนจากโครงสร้างแนวดิ่งเป็นแนวราบ ชาวบ้านไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกวิจัยและแหล่งข้อมูลให้นักวิชาการ แต่ร่วมเป็นผู้เรียนรู้และเป็นนักวิจัย สร้างความรู้ เพื่อแก้ปัญหาของตนเองด้วย นักวิจัยและนักวิชาการก็เป็นผู้เรียนรู้
- เปลี่ยนบทบาทชาวบ้านและกลุ่มเป้าหมายจากการเป็นผู้ให้สัมภาษณ์รายบุคคล เป็นกลุ่มเรียนรู้และสร้างความรู้แก้ปัญหา
- กลุ่มและชุมชนเป็นเครื่องมือรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ วิจัย สร้างบทสรุปและนำสิ่งต่างๆ ไปใช้แก้ปัญหา
- เกิดการแลกเปลี่ยนสื่อสารและจัดการความรู้ผสมผสาน ทำให้ประสบการณ์ลศักยภาพหลากหลายของปัจเจก เป็นทุนทางปัญญา
- เกิดกระบวนการทำงานและเรียนรู้เป็นกลุ่ม สร้างภาวะผู้นำแบบรวมกลุ่ม ทำให้เกิดองค์กรจัดการอย่างมีส่วนร่วมที่ดี

กลุ่มก้อน ชุมชน กลุ่มประชาคม เป็นทั้งครู ผู้เรียน หลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้
เป็นทั้งสถานการณ์การเรียนรู้ เนื้อหาการเรียนรู้ เป้าหมายการพัฒนา
และเป็นปัจจัยหลักเพื่อกระบวนการเรียนการสอน เพื่อความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้
และการศึกษาเรียนรู้ที่ดำเนินอยู่ในวิถีชีวิต

การเรียนรู้คนเดียว เช่น การนั่งคิด อ่าน เขียน วาดรูป การภาวนาคนเดียว
อินเทอร์เน็ตและสื่อแบบ On demand

การเรียนรู้เป็นมวลชน เช่น เรียนรู้จากสื่อโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ วิทยุ เวทีสาธารณะ
โรงภาพยนตร์ ลิเก มโหรีสพ กิจกรรมสาธารณะ พิพิธภัณฑน์ หอสมุด

การเรียนรู้เป็นกลุ่มและเป็นชุมชน เช่น เรียนรู้จากกิจกรรม การพูดและสนทนากัน
การทำโครงการกิจกรรมเป็นกลุ่ม ปฏิบัติการชุมชน ทำงานส่วนรวม
การลงแขก

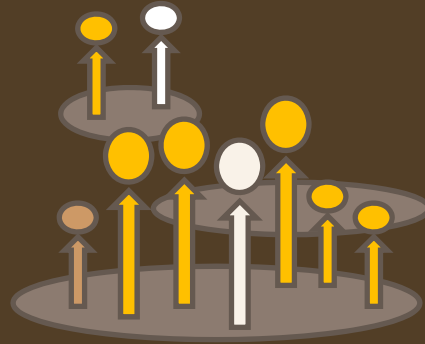
การศึกษาและการพัฒนาการเรียนรู้

การศึกษาที่เป็นทางการ เช่น การศึกษาภาคบังคับ การศึกษาก่อนอุดมศึกษา
การศึกษาระดับอุดมศึกษา เทคนิค อาชีวะ หลังปริญญา

การศึกษานอกระบบโรงเรียน การศึกษาทางเลือก เช่น การศึกษาผู้ใหญ่
การศึกษานอกโรงเรียน การศึกษาทางไกล การศึกษาบ้านเรียน

การศึกษาตลอดชีวิต การศึกษาตามอัธยาศัย เช่น การอ่าน การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
การท่องเที่ยวทัศนศึกษาและเรียนรู้ การอาสาชุมชน
การทำงานอาสาสมัคร การเปิดรับสื่ออย่างเรียนรู้
การทำงานอย่างมีการเรียนรู้ พิพิธภัณฑที่ท้องถิ่น
กลุ่มเรียนรู้ กลุ่มประชาคมที่มีมิติการศึกษาเรียนรู้

ชุมชนเป็นศูนย์กลางของกระบวนการได้

ตัวแปรและองค์ประกอบสำคัญ ที่สามารถพัฒนาแนวคิดและออกแบบกระบวนการได้

- เนื้อหาและบทเรียน
- หลักสูตรและการออกแบบกระบวนการ
- ผู้สอน ครู ผู้จัดกระบวนการเรียนการสอน
- ผู้เรียน คุณลักษณะผู้เรียน ความเป็นปัจเจก
- กิจกรรมการเรียนการสอน
- สื่อ แหล่งประสบการณ์ ทรัพยากรและปัจจัยเกื้อหนุนการเรียนการสอน
- เทคโนโลยี นวัตกรรมการศึกษา และการบริหารจัดการเพื่อการเรียนการสอน
- การนำเสนอสถานการณ์การเรียนการสอน การนำเสนอสื่อ

หลักการและทฤษฎีที่ควรศึกษาเพื่อประยุกต์ใช้

- ทฤษฎีการเรียนรู้แบบเชื่อมโยง การเรียนรู้หลักการ การเรียนรู้มนทัศน์ และการเรียนรู้กฎ เช่น ของกานเย่ บรูเนอร์ รวมทั้งแนวนี้โอฮิวแมนนิสต์
- ทฤษฎีการสร้างความรู้ (Constructivism Theory)
- ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory)
- ทฤษฎีการเรียนรู้จากสถานการณ์ (Situating Learning)
- ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์และเรียนรู้ (Interactive Learning)

ทฤษฎีการเรียนรู้แบบเชื่อมโยง การเรียนรู้หลักการ การเรียนรู้มโนทัศน์
และการเรียนรู้กฎ เช่น ของกานเย่ บรูเนอร์ รวมทั้งแนวน์ไอฮิวแมนนิสต์

การเกิดประสบการณ์ที่หลากหลาย ทำให้ปัจเจกมีแหล่งอ้างอิงภายใน เปรียบเทียบ สร้างบทสรุป
เกิดความคิดรวบยอด เห็นแบบแผน เกิดมโนทัศน์และกระบวนการคิดเชิงระบบ

ประสบการณ์อันหลากหลายดังกล่าว เช่น ประสบการณ์เชิงสัมผัส การลองปฏิบัติ การลองผิดลองถูก
และกระบวนการคิดซึ่งเกิดประสบการณ์การเรียนรู้ภายใน ทำให้ผู้เรียนมีความงอกงามทาง
ประสบการณ์ เกิดแนวคิดและมโนทัศน์สำหรับกำกับการปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ
เห็นกฎเกณฑ์ ความเชื่อมโยง และปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่ซับซ้อน

ทฤษฎีการสร้างความรู้ (Constructivism Theory)

ความรู้และการเรียนรู้ไม่ใช่ประสบการณ์ภายนอกที่ถ่ายทอดจากผู้อื่น ไปยังปัจเจก ซึ่งเป็นผู้เรียนรู้อีกคนหนึ่งเหมือนกับการถ่ายเทของมวลสารและวัตถุ หรือจากผู้รู้ไปยังผู้เรียน
ทว่า ปัจเจกต่างเป็นผู้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นปัจจัยแวดล้อมและเป็นกัลยาณมิตรทางการเรียนรู้
ของกันและกัน

ความรู้และแหล่งประสบการณ์ต่างๆ ก็เป็นสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขทางการเรียนรู้
ทว่า ความรู้และการเรียนรู้จะเป็นสิ่งที่ปัจเจกมีส่วนร่วมในการสร้างขึ้นภายในตนเอง
การได้ปฏิบัติในระดับต่างๆและก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเอง จึงเป็นการเรียนรู้
ที่ปัจเจกต้องมีส่วนร่วมสร้างขึ้นด้วยตนเอง

ครู ผู้สอน และบุคคลแวดล้อม สามารถเป็นได้เพียงผู้ส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ให้ เท่านั้น

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory)

หลักการสำคัญมี ๒ มิติ คือ การเรียนรู้ทางสังคมในแง่ที่เป็นเนื้อหาการเรียนรู้ และการเรียนรู้ทางสังคมในแง่ที่เป็นกระบวนการเรียนรู้

ในแง่ที่เป็นเนื้อหาการเรียนรู้ การเรียนรู้ทางสังคมเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองของปัจเจกในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ความเป็นพลเมืองและการมีส่วนร่วมต่อการสร้างสรรค์ความเป็นส่วนรวม ตลอดจนระบบสังคมต่างๆ เพื่อการพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคมและสร้างสุขภาวะสังคมที่ดี

ในแง่กระบวนการเรียนรู้ การปฏิบัติกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น การสร้างชีวิตกลุ่มก้อนและความเป็นชุมชน การดำเนินชีวิตและการทำมาหากินซึ่งต้องจัดความสัมพันธ์ทางสังคมและมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคม เป็นกระบวนการเรียนรู้ของปัจเจกและชุมชน ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาคนและสร้างความเปลี่ยนแปลงในระดับต่างๆ ของสังคมได้

ทฤษฎีการเรียนรู้จากสถานการณ์ (Situating Learning Theory)

การได้สัมผัสกับสถานการณ์ต่างๆ หรือการได้เข้าไปอยู่ในสถานการณ์ด้วยตนเอง ทำให้ปัจเจก
ได้ประสบการณ์ที่รอบด้านและเป็นองค์รวม จึงสร้างความรู้ความเข้าใจและบทสรุปของตนเอง
ให้เป็นการเรียนรู้จำเพาะตนและจำเพาะสถานการณ์ ที่แหล่งประสบการณ์อย่างอื่นจะให้ไม่ได้

ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์และเรียนรู้ (Interactive Learning)

กระบวนการเรียนรู้ต้องอาศัยองค์ประกอบการเกิดประสบการณ์ซึ่งเป็นแหล่งอ้างอิงและการสะสมประสบการณ์ทั้งภายในและภายนอกปัจเจก การได้ปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น รวมทั้งคุณลักษณะและระดับการปฏิสัมพันธ์กับแหล่งประสบการณ์ชนิดต่างๆ จึงส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นภายในปัจเจก ยึดหยุ่นไปตามการปฏิสัมพันธ์และการเรียนรู้ ในเงื่อนไขแวดล้อมนั้นๆ

ความคิดและความเป็นจริง 3 ระดับ ที่ควรรู้

- **ปรากฏการณ์** เห็นด้วยตาและการสัมผัส
- **โครงสร้าง ระบบ ระเบียบแบบแผน** กำหนดปรากฏการณ์ เห็นด้วยความรู้
- **Theme / วิธีความคิด / Mental Model** เห็นด้วยสติปัญญา วิธีแห่งญาณ
จิตวิญญาน เช่น ความเป็นผู้มุ่งวิธีแห่งความงาม ความเป็นผู้มุ่งความสงบ
ความเป็นผู้ต่อสู้ กล้าหาญ

นัยสำคัญต่อสังคมไทย ท้องถิ่น และสังคมโลก

- สังคมแห่งความรู้ สันติ ใช้ปัญญาและการปรึกษาหารือแก้ปัญหา ลดการใช้ความรุนแรง
- ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ความรู้และวิถีการพัฒนา มุ่งการอยู่ร่วมกัน
- จัดความสัมพันธ์มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติที่สมดุล
- เพิ่มพูนศักยภาพการพึ่งตนเอง การกระจายอำนาจ ยกกระตักการมีส่วนร่วม
- เพิ่มประสิทธิภาพภาคสาธารณะ ภาครัฐ
- จัดระเบียบโลกใหม่